

EUSKARARI EKINEAN

JOSE LUIS ALVAREZ ENPARANTZA TXILLARDEGI

PAULO AGIRREBALTZATEGI

EKINA GIZONA, TXILLARDEGI

Ekin talde politiko-kulturalean hasi zuen “ofizialki” Txillardegik bere militantzia. Euskal Herriaren askatasuna zuen asmo eta borrokagai taldeak. Zeri ekingo, eta euskal historia eta kultura eta euskaldunon hizkuntza ikasteari ekin zioten aurrenik, oinarrizko ekintza politikotzat hartuz beren heziketa.

“Ekin” izan daiteke, izan, Txillardegiren bizitzako ibilbidea definitzeko aditz nahiz adjektibo egokiena: Ekimen-gizona eta ekintza-gizona. Baina ez “ekintzaile” –activist?– arrunta, pentsatzailearen –“gogoetariaren”, beraren hitzez– kontrako edo eranskin. Ez baitzuen ulertzen ekintza politiko-sozialik, heziketa pertsonal, gogoeta kritiko eta burulan saiatu gabekorik. “Intelektualak eta ekintza-gizonak” du, hain zuzen ere, bere saiakera ezagunetako bat (*Huntaz eta Hartaz*, 1965); B. Russel eta J. P. Sartre hartu zituen bertan intelektual eredutzat. “Doktrinarioaren” kontrakoa zen, hori bai (Lopez Adan, 1999: 78), aktibista hutsaren kontrakoa zen bezala (Azkargorta, 2000: 109). Txillardegi ekintza-gizonak bere baitan zeraman pentsalaria, eta pentsalariak bere baitan, ekintza-gizona. “Pentsatzailea bezain ekintzailea”, definitu zuen Joxe Azurmendik, artean bizirik zegoen adiskideari zor zitzaion aitormen eta omenaldi moduan idatzitzako artikuluan (Azurmendi, J., 2011). Ekintzailea, ‘ekin’en adiera osoan.

Politikagintzan nabarmendu zen, batetik, Txillardegi Euskal Herriaren azken hirurogei urteotan: ekimen handiko, kritikari zorrotz eta eragile suhar aldi berean. Ekin (1952), ETA (1959), Aintzina eta Branka (1966), ESB (1977) eta Herri Batasuna (1978) talde politikoen sortzaileetako, eta beraietako eta beste zenbait alderdi eta taldetako (Aralar, EAE/ANV) militante, arduradun edota kargudun gogoratuko du euskal memoriak, zalantzarik gabe.

Baina, politikari kritikoaren irudiarekin batera, aurrenik eta nagusienik euskalari militantearen irudia eta eredia gogoratuko ditu betirako euskal memoriak. “Euskararen aktibista” goraiatu zuen Unai Larreategik, Txillardegiren omenetan Konseiluak eta Batzen elkarteak antolaturiko hitzaldieta-ko batean (2011.05.12), euskararen alorrean “aditua” izatearekin batera “aritutua” zela azpimarratu nahian. Ekintza-gizona eta gogoeta-gizona, berriro ere.

Txillardegi euskalari militantearen ekintza-gogoeten berri eman nahi dugu, hain zuzen, idazlan honetan, hasieratik bertatik garbi utzita, ordea, politikari eta euskalari izan, Txillardegi bat eta bera izan zela, euskara ardatz, beti ere, berak esana baita “nire ardatza, ekintza mailan, euskara izan da...” (*Berria*, 2004.09.05); eta pentsatzean, idaztean, irakastean, gaineratu-

ko dugu geure aldetik. Idazle, irakasle, hizlari, hizkuntzalari, soziolinguista izan baitzen Txillardegi euskalari militantea¹.

Bibliografiari buruzko oharra, aurrera jo baino lehen. Luma izan zuen Txillardegik bere ekintza-atararik nagusienetakoa, nagusiena seguruenik: luma oparoa bezain ugaria, arma zorrotza bezain zuzena. Oso-oso zabala eta luzea da haren bibliografia –liburuak, txostenak, artikulak, hitzaldiak eta elkarrizketak–; horietatik gehien-gehienak hizkuntzari (hizkuntzei) edo bereziki euskarari buruzkoak: Euskalgintzaren nahiz euskalaritzaren alorrekoak. Hemen ezin dugu, jakina, horien berri osorik eman. Horien zerrenda partzialak askotxo aurki daitezke hortik zehar. Bilketa zabalena Pruden Gartzia egindakoa da (2000) –argitaratuta dago interneten–; bertakoen hautaketa zabala, berriz, *Euskera* aldizkarian argitaratu zuen, Henrike Knörrekin batera. Hona iturri bien erreferentzia: Gartzia, Pruden, *Txillardegi. Bibliografia*, in: <http://txillardegi.wordpress.com/bibliografia/>; Gartzia, P. - Knörr, Henrike, “Txillardegiren bibliografia hautatua”, in: *Nerekin yaio nun. Txillardegiren omenaldia* (Iker-17), Bilbo: Euskaltzaindia, 2005, 3-31 orr. Honako atal hauetan du banatua Gartzia tituluaren zerrenda: Nobelak, narrazioak, itzulpenak, saiakerak, hizkuntzalaritza, bestelako artikulak eta txostenak, hitzaldiak.

Besterik da Txillardegi literatur idazlearen obrari buruzko eta euskalari militantearen idazlan eta ekarpenei buruzko azterlan eta aurkezpenena. Ugari samarrak izan dira horiek azken urteotan: liburu eta aldizkaritan argitaratuak nahiz paperean eman gabeak. Liburu honen azkenean doan bibliografian ageri dira horietako gehienak. Txillardegiren beraren idatziekin batera, beste azterketa horiez baliatuko gara, testuan bertan sarri samar beraietara bidaliz irakurlea.

Txillardegi, bere aitarekin eta anaiarekin

1. Ur Apalategiren irizpidearekin –Txillardegi aztertu, beraren osoan aztertu behar dela, alegia– bat etorririk ere (ik. Apalategi, Ur, 2007), hemen euskara-ekintzazailatzat hartzen dugu bereziki, liburu honen zuzendaritzak halaxe eskatuta.

ARANTZAZUKO EUSKALZALEEN BILTZARRAREN INGURUAN (1956)

San Paulo kristau berria, Damaskon bataioa hartu eta Siriako basamortuan erlijio berrian eskolatu ondoren, bat-batean eta indartsu agertu zen bezala, Jerusalemgo eta Antiokiako kristauen arteko auzia konpontzera, halatsu agertu zen Txillardegi euskaldunberria 1956an, bat-batean eta ekimenez beterik, euskaltzale-euskalarien komunitatera: euskalmin lozorrotuan geratutakoak iratzartzeko, batetik, Arantzazuko Euskaltzaleen Biltzarrera bidalitako “Karta idigia”-rekin, eta euskara “garbiaren” eta “mordoiloaren” aldekoen arteko liskarrak konponbideratu beharrean, bestetik, *Egan* aldizkarian argitaratutako “Ez bat eta ez beste, Euskeraren auziari buruz” artikuluekin. Ez bata eta ez bestea, “euskara bizia” baizik: horra Txillardegiren jarrera, gerora ere beti defendatuko zuena. Artikulu horretako ideia nagusi batzuren gaurko irakurketa kritikoa nahi duenak, ikus Etxeberria, 2009: 64-65.

Arantzazun bildutakoen aurrean irakurritako Txillardegiren txostena, beriz, euskararen ederraren ametsetan zeuden euskaltzaleak esnatzera baino askoz haratago zihoan, euskararen orduko gaitz larrien diagnosis eginez eta hori iraultzeko euskararen aldeko lankidetzara –auzolanera?– deituz euskaldun “euskaltzaleak”. Areago, hiltzorian zegoen euskara biziberritzeko bi ardatzok markatu zituen: 1. Euskalgintzan ari zirenak euskara biziaz gero eta hobeto jantzi eta jabetu beharra –“gutxiengo edo minoria bat” ondo presatatu beharra, garai hartan ez baitzegoen lekurik euskararen aldeko ekintza eta politika masiboetarako–; 2. Euskara bera landu beharra –“Euskera gaitu, batu ta osatu”–. Gainera oraindik gaur-gaurkoak diren euskararen normal-kuntza sozialerako plangintza-lerroak markatu zituen: a) *Euskalduntzea eta alfabetatzea* –“nork bere aldetik euskara ahalik eta sakonen ikasi”–, b) *Euskal eskola sendotzea* –“badauden eskolak tajutu, alkartu ta eratu”–, c) *Euskarazko komunikabideak* indartzea, d) *Euskarazko kulturgintza* sustatzea –“al ba-da, euskal jaiak egin; onetarako euskal teatroa zuzperu”–.

Agerraldi haren aurretik, ordea, ariketa-urte luzeak emanak zituen Txillardegik euskara ikasten (Txillardegi, 1994: 125-128; Ormaetxea, 2004: 3-5). Eta gauza izan zen bezain laster hasi zen jendearentzako artikulutxoak idazten, EIA izeneko ikasle-mugimenduaren buletin xumean, berak aitortu (*Gara*, 2010.10.14). Donostiako OARGUI taldeak antolatutako euskarazko idazlanen lehen sariketan hartu zuen parte 1954an; bigarrenean ere (1955) aurkeztu zuen idazlana: *Urruti-min*, galdua nonbait; ez zuen sa-

2. “Iru gauza bear dira euskera salbatzeko: ikasi, ikasi eta ikasi. Eta beste iru baztertu bear: asmatu, asmatu eta asmatu (izkuntza biaren (sic, biziaren?) eta jatorraren arabera ez ba da); aholkatuko zion gerora Txillardegik I. Baztarrika bere *Leturiaren egunkari ezkutua* no-belaren kritikariari (*Jakin* 6, 1958: 92).

ririk irabazi, baina Sabin Berasaluze irabazleari jendaurrean eginiko kritika, existentzialismoa zela eta, deigarria gertatu zen nonbait (ik. Azurmendi, 2000: 133-135)³. Irakurlego zabalagoarentzat argitaratu, berriz, 1956an argitaratu zuela dirudi bere lehen idazlana, *Egan* aldizkarian: bi itzulpen aurrenik, eta ondoren, berak idatzitako “Mendeurren oargarri bat. Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna” artikulua (*Egan*, 1956-5/6, 94-98). Horrekin bateratsu argitaratu zituzten Arantzazuko Biltzarraren aktak: *Euskaltzaleen Biltzarra Euskaltzaindiaren itzalpean* (Bilbao, 1956); bertan ageri da Txillardegiren “Karta idigia” osorik (ikus halaber: Txillardegia, 2004: 19-24).

EUSKAL IDAZLEA

Hizkuntzalaritza eta euskalaritzako ikerketa –eta didaktika– obrez gain, hiru literatur genero landu izan zituen batez ere Txillardegik: Nobela, Saiakera eta Kazetaritza. Baliatu, beste “literatur” genero bat ere baliatu zuen eurrez: gutunarena, komunikazio pertsonal pribaturako, nahiz bileretarako-eta txosten gisa. Milaka izango dira hortik zehar banaturiko Txillardegiren gutunak; hemen ezin horien berririk eman, baina baliozkoa litzateke zinez horiek denak biltzea eta aztertzea, bai testuinguruaren eta edukia- ren eta bai estilistikaren aldetik⁴. –Hizkuntzalaritza-euskalaritza alorreko liburuak hurrengo ataletan aipatuko ditugu–.

Nobela

Soldadutzan zegoela idatzi zuen bere lehen nobela, Koldo Mitxelena bul- tzatuta –26 urte zituen–; eta 1957an argitaratu: *Leturiaren egunkari ezkutua*. Literatur kritikarien arabera, Txillardegik egin zuen aurrenik euskal no- belagintza modernorako jauzia obra horrekin: gaiaren, pentsaeraren eta narratibaren aldetik bide berriak irekiz. Gure idazlearen literatur obrari buruzko bibliografia kritikoa oso ugaria ez baina adierazgarria eta seinala- tzekoa da (ik. gorago aipaturiko Gartziazen bibliografia orokorraren azke- nean, “Txillardegiri buruz idatziak” epigrafea). Nabarmenezkoa da aspal-

Literatur kritikarien arabera, Txillardegik egin zuen aurrenik euskal nobelagintza modernorako jauzia *Leturiaren egunkari ezkutua* lanarekin

3. J. Azurmendiren ustez, oroimenak huts egin zion Txillardegiri, *Euskal Herria helburu* libu- ruan (141. or.) *Kierkegaarden azia Unamuno-gan lore* idazlan irabazlea beretzat hartzean, Berasaluzerena izanik. 1954-1955 urteetan OARGUIk antolatuturiko lau literatur sariketen berri laburra Bernardo Estornés Lasak Auñamendi Entziklopedian argitaraturiko OARGUI sarreraren aurki daiteke. Sari-irabazleen artean nabarmena da Arantzazuko fraide gazteen partaidetza.

4. Txillardegiren eta Martin Ugaldere arteko gutun ugariak J. M. Torrealdai argitaratu zituen (*Jakin* 114, 1999: 117-180). Jakin taldearen eta Txillardegiren arteko hainbat gutunen berri ere aldizkari berean ikus daiteke (Agirrebaltzategi, 2012).

Peru Leartzako (1960)

diko 1960. urtean Martin Arrizubietak, Andaluziara atzerriratutako apaizak idatzia, *Txillardegi, un gran novelista vasco* titulu adierazgarri eta guzti.

Lehenengoaren arrakasta –polemika eta guzti– ikusita, handik hiru urte-
ra argitaratu zuen bigarrena: *Peru Leartzako* (1960). Ordutik aurrera hamar
bat urtez behin-edo eman zigun Txillardegik bere nobela berriren bat: *Peru*
Leartzako (1960), *Elsa Scheelen* (1969), *Haizeaz bestaldetik* (1979), *Exkixu* (1988),
Putzu (1999), *Labartzari agur* (2005).

Azken tituluaren ez beste guztien irakurketa laburra eskainia digu Ne-
rea Arrizabalagak bere “Txillardegi nobelagile” artikuluan (1999), banan ba-
nan bakoitzeko gaia eta pertsonaia nagusien izaera agertuz (Arrizabalaga,
1999: 54-59). Domingo Agirre saria jaso zuen Txillardegik 1968an *Elsa Schee-*
len eleberriarengatik. Nobelagilearena osatzeko, egokia izango da Txillardegi
ipuin-idazlea eta beraren *Kosmodromo* ipuin-bilduma (1984) gogoratzea.

Saiakera

Honetara definitu zuen Txillardegik saiakera: “Puntu bakar bati buruzko
filosofi apurra, lehenengo abstrakzio-mailan egina, izanaren funtsera za-
baltasun eta sakontasun guzian abiatu gabe” (“Saiakera eta hizkuntzaren
pizkundera”, in: *Salvatore Mitxelena* (Jakin Sorta 2), 1970, 56. or.). Erdi lite-
ratura erdi filosofiatzat dauka berak saiakera; eta aurreraxeago dioenez,
“saiakeraren jaiotza hizkuntzaren pizkundearen seinalea da, hizkuntzaren
pizkundera herriaren beraren zuzpertzaren seinalea dan arabera” (ibid.
57). Hona eman Txillardegik aditzera –esan gabe– bere helburua, saiakera
lantzean: euskararen pizkundera eta Euskal Herriaren suspertzea. Euskara
eta Euskal Herria dute gai, izan ere, haren saiakera gehienek.

Titulu nagusienak dakartzagu hona: *Huntaz eta hartaz* (1965), *Hizkuntza*
eta pentsakera (1972), *Sustrai bila*. *Zenbait euskal korapilo* (1970), *Euskal Herri-*
tik erdal herrietara (1978, lehenagoko artikuluen bilduma), *Euskal kulturaren*
zapalketa 1956-1981 (1984), *Euskal Herria helburu* (1994), *Lingua Navarrorum*
(1996), *Euskararen aldeko borrokan* (2004); azken hau ere lehenago idatzita-
koen bilduma.

Kazetaritza

Kazetaritza kontzeptuaren barruan hartzen ditugu aldizkarietan eta egun-
karietan Txillardegik argitaratutako ehundaka eta ehundaka artikulua eta
elkarrizketak⁵. Hizkuntza eta politikako bere militantziaren arrazoiak eta

5. Txillardegiri aldizkari eta egunkari ugaritan egin izan zizkioten elkarrizketez gain, berak inori
egindako elkarrizketak ere argitaratu izan zituen. 1957 urrunean egin zion, hain zuzen, elka-
rriaketa luzea orduan apaiz gazte eta Algerian soldadu zegoen Xipri Arbelbide ‘Bizkaixipi’ri,
Euzko-Gogoan argitaratu zuena (Uztaila-Daguenila, 84-81 orr.).

gogoetak horrelako idazlanetan eman zituen bereziki. Saiakeraren estiloa eta forma dute haren iritzi-artikulu askok; beraren saiakera-liburuak ere iritzi-kazetaritzaren luzagarri direla esan ahal dugu. Estilo bizi eta zorrotzeko eztabaidagile, Txillardegi, bere artikuluetan⁶.

Aldizkari askotan, ikerketako, dibulgazioko nahiz informaziokoetan, argitaratu zituen bere idazlanak. Hona hemen horietako batzuk: *Euskera*, *Fon-tes Linguae Vasconum*, *Mundaiz*, *Egan*, *Jakin*, *Muga*, *Eusko Lurra*, *Herria*, *Enbata*, (*Zeruko*) *Argia*, *Zabal*, *Anaitasuna*, *Punto y Hora de Euskal Herria*, *Uztaro...*⁷. Aipamen guztiz berezia merezi dute *Branka* eta *Bat* aldizkariak, horien sortzaileetakoa izan zelako, eta urteetan zuzendari eta lankide oparoenetakoa gertatu zelako bietan.

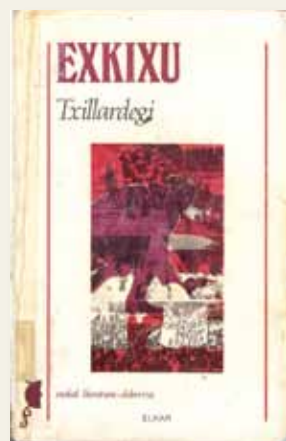
Krutwigekin batera sortu zuen *Branka* aldizkaria 1966an Bruselan, ETA erakundea utzi ondoren, baina inguruan eragiteko asmoz: iritzi eta gogota politikorako aldizkaria. "Ezintasun baten historia izan zen *Branka*...", dio berak *Euskadi eta Askatasuna* entziklopedian (1. t.) argitaraturiko elkarrizketan (Tafalla: Txalaparta, 1993, 173. or.). Bertan argitaratu zituen Txillardegik pentsamendu- eta kritika-artikulu garrantzizkoetako batzuk sozilinguistikaz, bereziki euskarari begira (ik. Odriozola, 1999).

Bat. *Soziolinguistika Aldizkaria* (gerora "Hizkuntza normalakuntza eta glotopolitika aldizkaria" ere bai) 1992an sortu zuen EKBk, Txillardegiren zuzendaritzapean. Hamar urtetan zuzendu zuen berak, eta zenbaki bakoitzean egin ohi zuen sarreran eta bestelako artikuluetan soziolinguistika eta glotopolitikako bere iritziak jaulkiz eta zehaztuz joan zen, beherago ikusiko dugunez.

Nobelista, saiogile, ipuinlari, kazetari..., euskal idazle handietakotzat igarora da Txillardegi euskal literaturaren historiara. Horren seinale da, 1977an euskalgintzako jendeen artean egindako inkestan garai hartan bizirik zeuden hamar idazle handien artean aukeratua izana.

Itzultzailea

Oso labur bada ere, egin beharrekoa da Txillardegi euskal itzultzailearen aipamena. Itzulpenekin hasi zuen, hasi ere, bere lankidetzak *Egan* aldizkarian, esana dugunez. Txillardegiren bibliografietan beti ageri da hark itzultitako idazlanen sailtxoa; hona horietako batzuk: Aita *Gaucher'en Mixtela*

Exkixu (1988)

6. "Txillardegi ha elegido ser, simultáneamente, militante de la cultura y de la política. Su labor de periodismo editorialista le ha servido para lograr una cierta síntesis en ese doble empeño"; zioen aspaldi hartan Joseba Intxaustik (Torrealdei, Joan Mari, *Euskal Idazleak gaur*, Oñati: 1977, 330. or.).

7. Jakin aldizkari eta taldearekin izandako lankidetzari buruz, ik. Agirrebaltzategi, Paulo, 2000, "Txillardegi, *Bat Soziolinguistika Aldizkariaren* Zuzendaria", in: *Txillardegi lagun giroan*. Bilbo: UEU 2000, 43-53.

(Alphonse Daudet, 1956), *Mundu berdearen gauza harrigarriak* (Th. van Leeuwen, 1971), *Zenbait aholku gazteentzako* (Celestin Freinet, 1972), *Freinet-tekNIKAK lilitagian* (Madeleine Porquet, 1972), *Kolonizatuaren ezagugarria* (Albert Memmi, 1974). Ohorezko bazkide izendatu zuen Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretuen Elkarteak 2002an.

IRAKASLEA ETA HIZLARIA

Txillardegi, urteen joan-etorrian, behin baino gehiagotan aitortu zitzaion egindako ekarpena

“Txillardegi zerbait izan bada irakaslea izan dela eta dela esan beharra dugu” dio M. J. Azurmendik (2004: 2). Euskal literaturari buruzko eskolak eskaini zituen 1960-1961 urteetan, Gipuzkoako Foru Aldundiaren jauregian⁸. Ipar Euskal Herrira ihes eginda, Hazparneko Saint Joseph kolegioan eman zioten gaztetxoei matematikak irakasteko aukera (1963-1964), eta ikasleen onarpen handiz jardun omen zen bertan, Belgikara alde egin behar izan zuen arte (Davant, 2005: 207).

1970ean Baionako Euskal Astealdian aurkitzen dugu hizlari. Udako Euskal Unibertsitatearen aitzindari izan ziren astealdi haiek; eta UEUren sorreran (1973) hantxe zen Txillardegi. Gerora horri oso atxikita jarraituko zuen ia hil arte, urtero hitzaldi edo ikastaldiren bat eskainiz. Zerbaitegatik izendatu zuen UEUk ohorezko kide, 1999an 70 urte bete zituenean, eta hurrengo urtean beraren omenezko liburu kolektiboa argitaratu: *Txillardegi lagun giroan*.

8. “Herriz herri joaten ginen hitzaldiak ematen, beti isilpean. Helburua formazioa zen”, zioen elkarrizketa batean, Ekinen garaietako militantzia gogoratuz (*Gara*, 2010.10.14). Taldearen barruan bera zen, jakina, euskara-irakaslea.

Sorbonan hizkuntzalaritzako ikasketak amaitu berritan eman zituen eskolak Bordelen (1976); hurrengo urtean, Hego Euskal Herrira itzulirik, UZEIn (Unibertsitate Zerbitzuetarako Euskal Ikastetxean) hasi zen lanean 1978an; horren hiztegi tekniko-terminologikoen programaren barruan, Hizkuntzalaritzako Hiztegiaren zuzendaritza hartu zuen bere ardurua nagusiz. Bertako hiztegi gintzako irizpideak lantzean partaidetza eta eragin apartekoa izan zuen Txillardegik. Aldi bertsuan, Deustuko Unibertsitatearen Donostiako Filologia fakultatean hasi zen irakasle; 1983an EHUra aldatu, eta bertan jarraitu zuen, 70 urte betetzean jubilatzen arte, eta ondoren irakasle emeritu bezala. Honako gaiok eman zituen: Hizkuntzaren pedagogia, Hezkuntza eta Elebitasuna, Linguistika eta Hezkuntzaren ereduak, Hizkuntz plangintzaren ikuspegi soziopedagogikoak, Unibertsitate elebidunak Europan eta Ameriketean, Hizkuntza komunitatearen analisi matematikoa (ik. Azurmendi, M. J., 2004: 2).

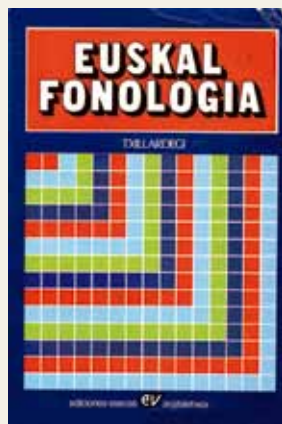
Txillardegi hizlariak beste atal bat mereziko luke. Seguruenik haren lan eta produkzioan gutxien aztertuena da, eta biltzen zailenetakoa ere beharbada, gorago aipaturiko gutunenarekin batera. Gazte-gaztetatik hasita, bere bizitzako kontaezinezko hitzaldietan euskal politika, euskara eta euskal kultura, euskal literatura, euskararen egoera soziolinguistikoa eta horrelako gaiak erabili zituen gehienbat.

HIZKUNTZALARI EUSKALARIA

Injinerutza ikasi zuen Txillardegik gaztetan Bilbon; hizkuntzalaritza ikasketak askoz geroago, 1976 aldean, osatu zituen, Sorbonan; eta Euskal Herrira itzuli ondoren (1977), Bartzelonan aurkeztu zuen tesia: *Euskal azentua*, 1984an argitaratua.

Txillardegiren artikulugintzari buruz nabarmenduta utzi dugu hizkuntza(k) eta bereziki euskara dituztela artikuluoak gai nagusia. Hizkuntzalaritzako liburuetan ere euskara aztertu zuen zuzenean. Hitzaldi eta ikastaroen bidezko irakaskuntza eta liburuen bidezkoa batera doaz gainera Txillardegi euskalariaren jardunean; bere irakasle-lanaren nahiz euskalgintzako ekintzaren lagungarri edota luzagarritzat idatzi zituen gehiengotan euskarari eta euskalgintzari buruzko liburuak, helburu didaktikoarekin zuzenean -ikasleen testu-liburu bihurtu ziren horietako batzuk-. Bestalde, helburu praktikoa dute Txillardegiren hizkuntzalaritza alorreko obra eta idazlan guztiek: Euskararen normalkuntza, korpusarena eta estatusarena

Euskal gramatika, fonologia, prosodia, dialektoak, lexikoa (hiztegia), soziolinguistika: denak erabili zituen bere liburu ugariotan: *Sustrai bila* (1970), *Euskara batua zertan den* (1974), *Oinarri bila* (1977), *Euskal Gramatika* (1978) -"Zilarrezko Lauburua" saria jaso zuen horregatik 1980an-, *Euskal fonologia* (1980), *Hizkuntzalaritza hiztegia* (1982), *Euskal dialektologia* (1983), *Euskal azentuaz* (1984), *Elebidun gizartearen azterketa matematikoa* (1984), *Soziolinguistika matematikoa* (Xabier Isasirekin batera, 1994).

Arlo asko landu zituen Txillardegik, fonologia besteak beste

Euskaltzain urgazle 1957tik aurrera, Txillardegik ez zen euskaltzain oso izatera iritsi, nahiz eta edonork aitortu haren jakintza, obra eta lan paregabeak euskararen alorrean. Bestelako arrazoiengatik, atean geratu zen euskaltzain osotarako aurkeztu zuten hiru aldietan (1980an, 1987an bi aldiz). Hala ere, aintzat hartu zuen beti Euskaltzaindia, horrenganako bere kritikak –eta salaketak– eta guzti, euskararen normalkuntzarako erakunde guttiz garrantzizkoa zelakoan; areago, Euskaltzaindiarekin leialki kolaboratu izan zuen proiektu bat baino gehiagotan, batez ere euskararen batasunari begira. 1993an Ahoskera batzordeko kide izendatu zuen Euskaltzaindiak, ahozko euskararen batasun arazoak lantzeko. Tirabirak tirabira, beste gutxiri beste-ko aitorten eta “omenaldi” egin zion Euskaltzaindiak Txillardegiri, beronen bizitzako azken urteetan: 2000n haren idazlanen katalogo bibliografikoa bildu eta landu zuen Azkue Liburutegiak –Pruden Gartzia–, Euskaltzaindiaren aginduz, eta berari oparitu; 2005ean Iker saileko 17. ale osoa –500 orrialdetik gorako liburu kolektibo mardula– eskaini zion: *Nerekin yao nun. Txillardegiri omenaldia*; azkenik, *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelaren 50. urteburuan hitzaldi sorta berezia antolatu zuen, Literatur batzordearen bitartez (2007) eta *Leturiaren egunkari ezkutua eleberriarren ekarpena XX. mendeko euskal narratibaren testuinguruan* liburu kolektiboa argitaratu eta eskaini zion (2008).

EUSKARAREN SOZIOLINGUISTA

Gure euskalariak idatzitako liburuen zerrendako azken biak soziolinguistikaren alorrekoak jo daitezke. Izatez, hizkuntzaren egoera sozialak eragin handia du hizkuntzaren barnean, Txillardegik behin baino gehiagotan erakutsia duenez; zehazkiago esanda, gizarte berean hizkuntza nagusi(tu) en eraginpean dauden hizkuntza murriztuek –euskarak erdaren eraginez– barne-higadura jasaten dute: ez lexikoan edo gramatikan bakarrik, eta bai fonologian edota prosodian ere.

Txillardegik dauka Jose Manuel Odriozolak euskal soziolinguistikaren aitzindaritzat –“Euskal Soziolinguistikaren branka”–, *Branka* aldizkariako artikuluegatik batez ere (ik. Odriozola, 2000: 283). Hizkuntzaren izaera kultural, sozial eta politikoari buruzko lau saiakera idatzi zituen bertan 1966an: *Hizkuntza eta Pentsaera*, *Hizkuntza eta herri-kidetasuna*, *Hizkuntza eta erresuma* eta *Hizkuntza gizakiaren zerbitzuko*. Horiek eta aldizkariako beste zenbait bilduta daude *Euskararen aldeko borroka* antologia liburuan (2004). Berorietan utzi zuen ondo markatuta, gero beste hainbat hitzaldi, artikulua eta elkarriketetan sakondu eta zabalduko zuen bere pentsamendua euskararen goeraz eta gorabehera sozialez.

Hizkuntz antropologiari dagokio aldizkariako lehena, soziolinguistikari baino gehiago. B. L. Whorf eta E. Sapir hizkuntzalari eta antropologoei jarraituz, hizkuntzaren eta kulturaren (pentsamenduaren) arteko lotura azaltzen saiatu zen, gero bere *Hizkuntza eta Pentsaera* liburuan zabaldu eta sakonduko zuena; horren arabera, hizkuntza bakoitzak mundu-ikuskera berezia eskaintzen du, bere egiturari atxikita nolabait. Honetara

dio Txillardegik liburuari buruz askoz geroago: “Estrukturalismoa azalduz Whorf-Sapir, Lévi-Strauss eta abar, euskararen etsaien ideologiaren kontra borrokatzekotan prestatua, gaur egun zaharkitutzat eman behar da. Nik orduan euskal bokalismoaren diakroniaz idatzitakoa, jator aitor dezadan, faltsua da. Baina, 1970eko giro nahasian, liburuak bere funtzioa bete zuela iruditzen zait” (Txillardegi, 2004: 9).

Euskara eta Euskal Herria

Modu oso erretorikoz eta borobil amaitu zuen *Brankako* “Hizkuntza eta Pentsaera” artikulua: “Zerk egin du Euskal Herria? Zerk eman dio bere iza-kera berezia? Zerk egin du gure nazionatsuna? Zerk bizi gaitu? Zerk berezten gaitu? Zerk ematen digu gure euskal arima? Euskerak ez bestek” (Txillardegi, 2004: 88).

Horri helduz edo, hurrengo artikuluan, –“Hizkuntza eta herrikidetasuna” (*Branka 2*)– “herrikidetzan eta gizarte-trinkotasunean hizkuntzak duen pisua azpimarratu” zuen, autoreak berak dioenez (Txillardegi, 2004: 8). Beraren esatez, “Herriaren arima da hizkuntza” –beharbada Unamunoren-gandik ikasitako metafora erabiliz–: “Hizkuntza da herri baten sorkaririk funtsezkoena, bere nazio-jakintzaren oiñarria. Hitz batez: Hizkuntza da Herri baten arima” (ik. Azurmendi, 1999: 26). Eta Euskal Herriarena, euskara... Horregatik, euskara hilko balitz, Euskal Herriak bere nortasuna galduko luke. Gerta daiteke gainera euskalduna politikoki espainol sentitzea; baina euskaraz bizi den aldetik euskaldun izango litzateke.

Metafisikotzat har lezake norbaitek ikuskera hori; baina Txillardegiren-tzat printzipio guztiz praktikoa zen; euskararen oinarritutako euskal nazioa, euskararen berreskurapenean eta erabileran bakarrik bermatzen da –“nazioalismo pragmatikoa” deitzen du hori J. Urkiak (2000: 75-76)–. Euskara Euskal Herriaren sinbolo edo arma politiko soiltzat hartzen zuten jeltxide euzkotarregandik –gorroto zuen azken hitz hori– guztiz urrundu zen Txillardegi, benetako eten ideologiko-praktikoa ipiniz, Euskal Herriaren eta euskararen arteko harremana eta euskal herritasuna definitzean. “... Hori-xe azpimarratzera dator Lopez Adan, Txillardegiri buruz ari dela: “(Haiek) arrazan eta erligioan finkatu zuten (euskal nazioa). Euskarari leku sinbolikoa eman zioten. Ekinek eta lehengo ETAk, berriz, hizkuntzan finkatu zuten Euskal Herria” (1999: 71)⁹.

9. EAJko Eneko Landabururekin Parisen edukitako eztabaidetako bat honetara laburbildu zuen Txillardegi (Esnaola, 2002: 129): –Ya cogerías tú una Euskadi libre sin euskera!– Landaburuk. –¿Para qué quiere usted una Euskadi libre sin euskera? Euskadi tiene que ser un instrumento al servicio de lo vasco–, Txillardegi. Gandiagaren zenbait poematan ageri den “euzkotar-euskaldun” kontraposizioa eta kontradikzioa ildo beretik doa, eta, salaketa kutsu eta guzti, Txillardegiren protesten oihartzun izan daiteke.

PA

Euskararen praxia bilatzen zuen Txillardegik, eta ez hainbeste horren ortodoxia. “Hizkuntza gizonaren zerbitzuko” dago –aldizkari bereko beste artikulu baten titulua–, komunikazio-tresna da, eta beharrezkoa da hori egokitu eta gaurkotzea herritarrentzako baliabide egokia izan dadin.

Hizkuntza eta politika

Hamaika arlotan aritua zen Txillardegik, baita politikan ere, horretan ere aitzindari

Praxi kulturala eta praxi politikoa zuen berak euskararena. Honela aitortu eta berretsi zituen bere jarrera eta pentsaera gorago ere aipatua dugun Ainara Gorostizak egindako elkarrizketa batean: “Nire ardatza, ekintza mailan, euskara izan da. Euskal Herria euskararen herria da etimologikoki ere, eta euskara gabe ez dago Euskal Herririk. Borroka politikoa ondorio bat da (...). Ni ez naiz euskaltzale bihurtu politikoki abertzalea naizelako, baizik eta alderantziz; ni euskaltzale nintzen, eta euskaltzale izateak logikaz eraman nau planteamendu politiko abertzaleetara” (*Berria*, 2004.09.05). “Hizkuntzak eraman ninduen abertzaletasunera” zioen berriro beste elkarrizketa batean (*Gara*, 2010.11.14).

Branka aldizkarian argitaratutako beste artikulu batek “Hizkuntza eta erresuma” zuen titulua; hona horren gaia, autoreak laburtuta: “Erresuma propiorik gabe, tesi ‘apolitikoek’ esaten zuten eta dutenaren aurka, nekez berma daitekeela gaur egun nazio-hizkuntzaren etorkizuna, eta tresna erresumatarren beharra aldarrikatu zuen” (Txillardegik, 2004: 8). Abertzaletasun politikoa abertzaletasun linguistiko-kulturalaren ondorio izanik, funtsezkoa da, hala ere, beraren iritziz, euskararen arazoa maila politikoan ipintzea, euskara salbatu eta aurrera aterako bada, euskara jartzekotan, jakina, politika eta praktika abertzale horren oinarrian¹⁰: “...planteamendu politikorik egin gabe, ‘salba dezagun’ euskara esatea hogeitamar-berrogei urte atzera egitea da. Herri honek proiektu nazionalik ez badu, euskarak ez du salbatzerik”, zioen 2002. urtean (*Esnaola*, 2002: 132).

Areago, edozein hizkuntzak bere lurraldea eta beraren zerbitzuko botere politikoa behar-beharrezkoak ditu, Txillardegiren iritziz. Estatuak babestu izan dituen hizkuntzek bizirik iraun dute, haren ustez; estatu babeslerik ez duten hizkuntzak, ostera, hil egiten dira. Hainbat adibide ekarri zuen berak baieztapenon argigarri. Bere uste sendoaren adierazgarria da beste esaera borobil hura, I. Petxarromani elkarrizketan (*Berria*, 2011.02.12) jaulki ziona, eta bera hiltzean batek baino gehiagok gogoratu zuena: “Estatu batekin agian euskara salbatuko da; estaturik gabe ziur ezetz”.

Eta, hala ere, estatua ez da aski hizkuntza murriztua bizirik salbatzeko, benetan horren aldeko politika egiten ez badu; independentzia eta guzti, hizkuntza gal daiteke, Txillardegiren ustez. Horrexegatik ere, ez dago inde-

10. Ekinen garaiak eta 1990.eko urteetakoak lotuz, dio: “...kulturalismo apolitikoaren’ aurka geunden eta gaude” (Txillardegik, 1994: 137).

pendentziaren zain egoterik, hizkuntzaren aldeko borrokari ekiteko: “Hizkuntzaren pizkundea, politika estrokturen aldaketaren aurretik etortzen da” eta “askatasuna izanagatik ere, gramatika soil batek ez du deusik konponduko”, zioen 1970ean Baionako Euskal Astean emandako hitzaldian.

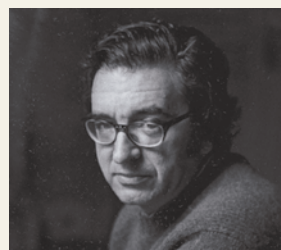
Branka aldizkariko bere “Hizkuntza gizonaren zerbitzuko” artikuluan (1966) honako aldarrikapena egin zuen: “Nere Aberria Euskal Herria da; eta Euskadi, beharrezko dugun euskaldun erresuma. Baiña hau haren zerbitzuko da, eta ez alderantziz” (Txillardegi, 2004, 124).

Soziolinguistika eta euskararen aldeko borroka

Branka aldizkariko artikulua idatzi eta handik urte askotara izan zen Txillardegi *Bat Soziolinguistikaren aldizkariaren* zuzendaria, hasierako hamar urteetan (1992-2001). Zerbaki bakoitzaren aurkezpen-sarrera mamitsuak baliatu izan zituen aspaldiko bere ideia soziolinguistikoak berretsi, sakondu eta zabaltzeko; honako epigrafeotara daude bilduta “Txillardegi *Bat Soziolinguistika aldizkariaren* zuzendaria” artikuluan (Agirrebaltzategi, 2000): 1. Euskara eta Euskal Herria, 2. Euskararen normalkuntza, arazo soziala, 3. Soziolinguistikaren premia, 4. Euskararen aldeko herri-mugimendu jantzia, 5. Beste herrien esperientziak ezagutu beharra, 6. Diglosia eta elebitasunaren aurka, 7. Euskararen normalkuntza, arazo politikoa, 8. Erakunde publikoak: alde positiboak eta negatiboak.

Hasteko, soziolinguistikaren premia aldarrikatu zuen bero, hizkuntzak erabiltzaileenak direlako eta horien aldetik aztertzeak bereziki. Areago, hizkuntz berreskurapenaren aldeko ekintza eta mugimendu sozialetan dabilzanek behar-beharrezkoa dute hizkuntzen fenomeno sozialez eta glotopolitikoiez jabetzea eta jaztea, borrokaren praktika zuzen eta egoki eramateko.

Teoria soziolinguistikoak aparte, eta zuzenean euskararen egoera eta gorabeherak argitzeko, gurearen antzeko hizkuntza murriztuak berreskuratu eta normaltzeko ahaleginak eta borrokak bizi izan dituzten beste herrien esperientziak –ereduak nahiz anti-ereduak– aztertu eta ezagutarazten saiatu zen Txillardegi, bere ibilbide osoan. *Brankan* bertan aztertu zuen suomierarena (1967), eta 1970an Baionako astealdian emandako hitzaldian berriro itzuli zen alor berera, Finlandiakorekin batera Txekoslovakiako eta Israelgo hizkuntzen pizkundearen gorabeherak aztertuz. Gerora beste hainbat herritako esperientziak azalduko zituen han eta hemen, *Bat* aldizkarian, besteak beste. Herrialde eta hiri hauen esperientziak ditu kontatuak M. J. Azurmendik, Txillardegik aztertutakoetan: Praga, Bratislava, Berlin, Lovaina, Eskozia eta Gales, Quebec, Suedia, Norvegia, Paris, Katalunia, Tibet, Okzitania, Amerika (oro har), Jugoslavia, Irlanda (IRA, Eire, Belfast), Idaho, Grezia, Palestina, Aljeria, Armenia, Nevada, Israel, Sud-Tirol, San Francisco, Hopi, Sioux, Gent (eta Belgika oro har), Bolivia, A Corunha (eta Galizia oro har), Finlandia, Estonia, Eslovakia, Lituania (eta Baltikoko

Bat aldizkarian zuzendari lana egin zuen hamar urtez Txillardegik

BA

herriak oro har), Txetxenia (jadanik 1994ean), Chiapas, Brusela (ik. Azurmendi, M. J., 2004: 3). Bada zerbait, alajaina!

Txillardegik soziolinguistikari eginiko ekarpen garrantziko eta berezia izan da “eredu matematikoa” ikerketa-tresna, hizkuntza murriztuen erabilera neurtzeko kontzeptu matematikoez baliatzen dena. Elebitasun sozial “orekatua” delakoaren aurkakoa zen Txillardegi erabat, eta “ipuintzat” josten zuten, historikoki gezurtatua omen dagoelako, eta nahitaez diglosia dakarrelako, non hizkuntzetako bat nagusituko baita eta bestea murriztuko. Egoera soziolinguistiko diglosiko horretan jendearen hizkuntz erabilera neurtzeko formula da eredu matematikoa. Hori aplikatuz argi geratzen da, hizkuntza murriztuak, bizirik iraungo badu, bere unibertsoa eta lurraldea behar dituela, non nahitaezkoa izango den hori erabiltzea¹¹.

EUSKARA BATUAREN AITA

Euskararen batasunaren aldeko ahaleginean, borrokan eta lanean erakutsi eta bete zuten Txillardegik bereziki bere bizitzako ‘ekin eta ekin’ goiburua. Batzuek euskara batuaren aitzindaritzat jo izan dute; G. Aurrekoetxea nahiago du euskara batuaren ‘aita’ deitu –eta Euskaltzaindia, ‘ama’– (Aurrekoetxea, 2004: 2-3). J.-L. Davantek ere “Euskara batuaren aita” du izendatua, eta metafora garatuz, ‘aitaponteko’, K. Mitxelena.¹² Norbaitek –Krutwigek seguruenik– “euskara txillardegianoa” iritzi zion Euskaltzaindiak onartuari. Bere idazlanaren 4. atalean bildu zituen Aurrekoetxea euskara batuari Txillardegik egindako ekarpenak sailez sail –gramatika, fonologia, hiztegia, prosodia, azentua–, bakoitzean idatzitako liburuen berri ere emanez¹³.

Zerbait argitu beharra dago, aurrera jo baino lehen. “Euskara batua” EUSKARA da, adjektiboa kenduta, Txillardegirentzat; euskal dialektoen balioa eta garrantzia inola ere ukatu gabe, hori bai, baina “euskalkiak” direnez, hain zuzen: euskararen (batuaren) oinarri eta aberasgarri, baina parte; euskalki biziak bezain bizia nahi zuten berak euskara (batua). “Euskalkietatik euskarara” du titulua beraren artikuluetako batek (Argia, 375, 1970). Bestalde, euskara batuaren helburua bestelako helburuon barruan doa: “Euskara gaitu, osatu, batu, gaurkotu, zorroztu eta aberastu” (Txillar-

11. UEMA, Udal Euskaldunen Mankomunitatearen guztiz aldekoa izan zen; horren sorreran izan zuten seguruenik zerikusirik.

12. “Gizon aske kezkatu,” in: *Txillardegi lagun giroan*, a.l., 24. or.; ik. “Txillardegi poliaintzindaria,” in: *Berria*, 2012.03.22.

13. Fito Rodríguez (Txillardegi, Donostia: Erein, 2012) testuinguru historiko zabalean, agian sakabanatuegian, kokatzen du euskara batuaren aldeko Txillardegiren ahalegina.

degi, 1964: 76) da eginbeharrekoa, nazio-hizkuntza moderno bihurtzeko. Horra Txillardegiren helburua eta proiektua, osorik hartuta.

Arantzazuko Euskaltzaleen Biltzarrera bidalitako gutunean bertan –bere lehen parte-hartzean, artean euskaltzain izan gabe– Euskaltzaindiari seinalatu zizkion eginkizunetako bat euskararen batasuna zehaztea zen (Txillardegi, 2004: 24). Handik bi urtera euskaltzaleen beste biltzar bat antolatu zuen Euskaltzaindiak Bilbon; ordurako bai, euskaltzain urgazle izendatua zegoen (1957), eta “Batasunerako bidea” txostena irakurri zuen. Euskalkien –edo euskal idazle bakoitzaren euskara-moduaren– gain euskararen batasuna egin beharra defenditzearekin batera, proposamen konkretuak agertu zituen, zenbait ataletan banatuta: “deklinazioa”, “berboa”, joskera, sufijazioa, etab. Biltzarreko askotxok ez zuen nonbait belarri onez entzun Txillardegiren predikua, eta gutxiago agian haren proposamenak. Batzuk euskara batuaren idearen kontrakoak ziren eta beste batzuek luzamendutan ibili nahiago zuten, K. Mitxelena biltzarraren ondoren Txillardegiri esan omen zionak agerian uzten duenez: “Nire ustez, alegia, gutxi gora bera bat gatoz. Eztut uste, ordea, gaur batasunik egin ditekeanik” (*Euskera*, 1959-IV: 171). Txillardegik berak gogoratzen digu: “Giroa ez zegoen batera euskara batuaren alde ni euskal mundura jaio nintzenez; eta ez gutxiagorik ere” (1994: 148).

Larritzat zeukan berak, ordea, batasunaren arazoa, eta ez zuen etsi. Euskaltzain urgazle gaztearen apustu bipila 1963an etorri zen, ordea –ordurako Ipar Euskal Herrira alde eginda bera–, “euskara bizia” bultzatzeko Euskaltzaindiaren utzikeria eta euskararen batasuna bideratzeko puntu hila

Txillardegi hizlari Euskaltzaindiaren VIII. Biltzarrean, Bergarako Erret Mintegian. Ezkerretik eskuinera: Koldo Mitxelena, Luis Villasante, Txillardegi eta Juan Antonio Letamendia

ezin jasan luzaroagoan eta. Euskaltzainburuari idatzitako gutun luzearen bitartez bere euskaltzain urgazle tituluari uko egin zion, idatzian bertan seinatu zituen zortzi egitekoak Euskaltzaindiak bere gain hartzen eta baztar berezi batean aztertu eta bideratzen ez zituen bitartean. Euskararen batasunari lehenbailehen heltzea zen eskakizunaren muina. Beste euskaltzainei ere Euskaltzaindia uztera egin zien gainera dei, bestelako erakunde berri eraginkorragoa sortzekotan. Euskaltzainburuak, ordea, dimisioa onartu ez, eta batasunaren arazoari berehala helduko ziotela agindu zion. Euskaltzain jarraitu zuen, beraz, Txillardegik.

Hartutako erantzunak bizkortuta edo, urte hartan bertan ekin zion, berriro, euskararen batasunerako proposamenak zehazteari. Baionako Euskal Idazkaritza kultur erakunde sortu berriaren baitako euskara sailak heldu zion egitekoari, Txillardegiren gidaritzapean. Bileraz bilera eztabaidatu zituzten proposamenak, eta 1964ko abuztuaren 29-30 egunetan Hegoalde eta Iparraldeko euskalgintzako jende askok Baionako Biltzarrean onartu eta erabaki¹⁴. Txillardegik berak kontatzen dizkigu Baionan landutako txostenaren jatorriari eta edukiei buruzkoak, K. Mitxelenaren oniritzia zutela ziurtatuz gainera (ik. Txillardegi, 1994: 168-171).

Azkenik 1968an egin zuen Euskaltzaindiak bost urte lehenago Txillardegik eskaturiko "Biltzar Nagusia", orain "Arantzazuko Biltzarrak" bihurtua, euskara batuari buruzko irizpideak eta ildoak agertu eta eztabaidatzeko (ik. *Euskera* XIII, 1968: 137-265). Mitxelenak aurkezturiko txosten nagusia, gehienbat onartua geratu zena, Baionako Erabakietatik abiatuta eta haietan oinarrituta zegoen. Jaioa zen, beraz, euskara batua, eta ibiltzen hasia; "aitak" ez zuen erditzean bertan egoterik izan; baina bere txostena bidalia zuen, euskararen batasunaren beharra berriro aldarrikatuz; bertako hitzaldi eta elkarriketetan behin eta berriro agertu zen, laudorioz, Txillardegiren izena.

Handik aurrera, euskara batuari hazten, elikatzen eta heldutasunera iristen laguntzea hartu zuen Txillardegik bere egiteko nagusizat. Helburu horrekin idatzi zituen zuzenean, besteak beste, honako liburuok: *Euskara batua zertan den* (1974), *Euskal aditz batua* (1979, Euskaltzaindiaren eskabidez), *Oinarri bila: morfosintasian eta fonologian* (1977), *Euskal azentuaz* (1984),

14. Ikus bilerari buruz, Davant, Jean-Louis, "Baionako Biltzarra (1964)", in: *Nerekin Yaio nun. Txillardegiri omenaldia* (Iker 17), Bilbo, 2005: 207-216. Davantek berak ematen dizkigu talde-lanaren zehaztapenak, lan-taldekoen izen eta guzti, "Txillardegi poliaintzindaria" artikulua aipatuz: "1963ko udazkenetik 1964ko udaraino, euskaltzale batzu hilabetero bildu ginen horren inguruan, Kordelieren karrikako 14an, lehen solairuan, Euskal Idazkaritzak Enbataren aldamenean zeukan gelan, euskara batuari buruzko lehen urratsen finkatzeko. Hor elkarlanean genbiltzan hiru ETako, bi EAJko (haietan Monzon), ni Enbatakoa, Roger Idiart irakaslea, azken bilkuretan beste hiru apez: Andiazabal, Hiriart-Urruty eta Lafitte". Gorago aipaturiko lehen artikuluan ikus daitezke Baionako Biltzarraren Erabakiak; *Jakin* aldizkariak ere osorik argitaratu zituen (*Jakin* 16, 1965: 20-28), bere orrietan berehala betetzen hastekotan.

Euskal fonologia (1980). Euskara idatziaren batasuna bideratuztat emanez, euskara mintzatuaren batasunaren bidea urratzeari ekin zion gero Txillardegik, azken hiru obren tituluetan nabari denez, eta azkenekoaren sarrean dioenez: “Euskara batua (...) maila idatzian finkaturik gelditu ondoren, maila mintzatuaren ere behar da finkatu...”.

Zertarako, baina, euskara batua? Arrazoi praktikoak eman izan dituzte: irakaskuntzan, komunikabideetan, administrazioan beharrezkoa delako; Krutwigek helburu literarioa ipini zion bereziki. Txillardegik, arrazoi eta helburu horiek denak kontuan izanik, beste bat gaineratu zuen, Euskal Herri batuarena, euskararena arazo politikoa dela berretsiz. Honela interpretatu du haren iritzia E. Lopez Adanek: “Gainera, batu behar zen euskara, eta ez soilik batasun hori balore pedagogiko edo literarioa zelako, baizik eta hizkuntzaren batasuna lurraldetasunaren bizkarrezurra delako, euskaldunen batasun politikoarekin guztiz lotua” (Lopez Adan, 1999: 72).

EUSKALGINTZAN ERAGILEA

Korrikako 3. edizioan
lekukoa eramaten

Ekimen- eta ekintza-gizon aspergabea izatearekin batera, eragile eta lan-kide leiala izan zen Txillardegik euskalgintzako proiektuetan: kritiko bezain leiala. Euskararen aldeko talde eta elkarte sozialak sortu edota bultzatzen saiatu zen, euskara “salbatzeko” estatua eta botere politikoa behar-beharrezkoak izanda ere, horren aurretik eta horrekin batera mugimendu soziala ikusten zuelako ezinbesteko, euskara berreskuratu eta normaldu ahal izateko. Bat aldizkarian egindako elkarrizketa aipatuan zioen zorrotz: “Hemen tentazio bat egon da, Irlandako eredua aplikatzekoa: ‘Goazen hemen gauza ofizialak finkatzera, eta irabaziak berez etorriko dira’. Eta hori ez da egia. Herri mugimendua beharrezkoa da, hor dago edozein plangin-

PA

EHEren biltzarra
Zarautzen, 1985ean

tza edo aldaketa prozesuren oinarria. Goitik datorren diskurtsoak dio, berriaz, herri mugimendua arriskutsua dela atzean ezker abertzalea omen da-goelako eta abar” (Esnaola, 2002: 131).

Bere lehen talde politiko-kulturalean, Ekinen, ekin zion euskararen aldeko talde-lanari, ikasteko eta erakusteko. Gero ETAn... Erakundearen funts ideologikoetan euskara hizkuntz nazionaltzat ipintzeaz gain, etengabeko borroka eraman zuen horren barnean euskararen erabilera praktikoa bultzatzeko. Geroago ESB alderdi politikoan, non bera ere horren sortzaileetako eta gidarietako baitzen: alderditik kanpo geratu behar izan zuten, kargudunek euskara ikasi eta erabiltzeko estatutuetan ezarritako arauak betetzen ez zituztela eta. Gogoangarria da Parisen, 1963an, lehen Jaurlaritza abiatu zeneko 25. urteurrena ospatzeko ekitaldian, egin zuten euskararen aldeko aldarri sutsua, atzerriko Jaurlaritza bereko eta EAJko kargudunen aurrean (ik. Txillardegi, 1994: 201-210).

Euskaltzaindia. Irudi luke Euskaltzaindiaren baitan behintzat ez zuela nabarmendu beharrik izango euskararen defentsan. Ba, bai, hor ere bai! 1957an izendatu zuten euskaltzain urgazle, eta parte bizia hasi zen haritzen erakundean. Oso motela irizten horren dinamikari, eta, beste batzuekin elkartuta, Euskaltzaindiaren Laguntzaileak saila eratzera “behartu”

zuen (1959), erakundearen barruan baina modu autonomoz funtzionatu-ko zuena, gizartearen euskara indartu eta zabaltzeko. Berehala agertu ziren zailtasunak, Euskaltzaindiaren barrutik, susmo txar politikoak tarteko (ik. Txillardegí, 1994: 151-157). Ipar Euskal Herrira alde eginda, handik jarraitu zuen bultzaka. Gorago azpimarratuta utzi ditugu Txillardegiren ahalegin eraginkorra Euskaltzaindia euskara batuaren aldera bultzatzeko, eta horretarako berak egindako ekarpen erabakigarriak bere proposamenekin: Bilbao (1958), Baiona (1964).

Ikastolak. 1960.eko urteetan Hego Euskal Herrian zabaldu zen ikastolen mugimenduaren abiapuntuan ez dirudi Txillardegí zuzenean egon zenik, urruntxo bizi zen eta. Baina hona zer zioen 1963an euskaltzainburuari bidalitako “dimisio”-gutunean (5. puntuan): “Euskal eskolarik gabe euskera hil egingo da. Euskaltzaindiak ezin dizaioke huni luzaroago ez-ikusia egin, gauza jakiña baita”; eta Madrilgo eta Parisko Gobernuari “ahobatez eta handiro” euskal eskola ezartzeko eskabidea egiteko galdatu zion (Txillardegí, 1994: 164). Arantzazuko 1956ko Euskaltzaleen Biltzarrean proposaturikotik –“badauden eskolak tajutu, alkartu ta eratu”– askoz aurrerago joan zen oraingoan. Txillardegiren harridura eta zorionerako agian, ez gobernue-
tatik baina herritik hasi ziren laster ikastolak zabaltzen –agian berak ere

PA

artean ezinezko ikusten zuena-. Hurbilgotik bizi izan zuen Iparraldeko ikastolen sortzea eta zabaltzea, besteak beste, bere emazte Jone Forkada urte askotan “andereño” jardun zelako¹⁵.

Udako Euskal Unibertsitatea. Bertatik eta pertsonalki bizi eta bultzatu zuen, ordea, Baionan abiatutako Udako Euskal Unibertsitatearen sorrera (1973). Horren ondorengo historia osoan partaide leiala izango zen, gorago seinalatuta utzi dugunez; beste askok bezala, Txillardegik ere amets handia ikusi zuen betetzen ari, unibertsitatean gero eta gehiago erabiltzen ikustean euskara.

Jakin aldizkari eta taldea. Txillardegi ez zen *Jakin* aldizkariaren sorreran egon; urruntxo zegoen bera, horren aurkezpena egin zutenean (1956); jaiotzekoa zenik ere ez zekien; areago, badirudi une hartan euskal aldizkari berririk abiatzearen kontrakoa zela, bere “Karta idigian” aditzera eman zuenez: seguruenik euskalgintza-mundu txikiaren indarrak ez sakabnatzearen –*Egane*ko lankide berria zen bera orduan-. Laster izan zuen Arantzazuko ikasleen aldizkariaren berri, bere *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelaren kritika zela eta (*Jakin* 5, 1957); hurrengo zenbakian idatzi zuen erantzun-artikulu luzea. Ondorengo urteetan bestelako eginkizunetan zebilen gizona, baina aldizkariaren irakurle erne bihurtua zen, baita haren euskara ereduari buruzko aholkulari ere tarteka. 1965etik aurrera aldizkari idazle bizkor gertatu zen, eta gerora *Jakin* argitaldariko lankide hurbileko (ik. Agirrebaltzategi: 2012). Urte luzeetako hurbiltasun-kidetasun horregatik Txillardegiren obrari buruzko lehen azterketa sakona argitaratu zuen *Jakin* aldizkariak, zenbaki monografiko berezian (114. zenb., 1999); hil ondoren, berriz, omen, oroimen eta esker onezko editoriala eskaini zion (188. zenb., 2012).

Euskal Herrian Euskaraz. Euskararen aldeko herri-mugimenduaren eragile izan zen aldetik, Euskal Herrian Euskaraz (EHE) elkartean eta euskal kulturaren Batzarrea (EKB) koordinakundean Txillardegik betetako maisutza eta gidaritza intelektuala bereziki azpimarratzekoak dira. Frankismoaren ondorengo Euskal Herriko erakunde publikoen, alderdi politikoen eta bestelako hainbat erakunde sozialen euskararekiko sentiberatasun eta politika eskasa salatze eta euskararen aldeko borroka areagotzeko sortu zuten EHE (1981), Txillardegi eragile. Eta urteak aurrera, lehen borroka-lerroan egoteari utzi bazion ere, hura eduki izan zuen EHEk bere ekinbidearen erreferentzia teoriko eta motore intelektual hurbileko nagusitzat.

Euskal kulturaren Batzarrea. EKBri dagokionez, ezaguna da gorago esan dugunetik ere, hasieratik eta hamar urtez *Bat* aldizkarian –EKBren baitan sortuan– zuzendari-lana bete zuela Txillardegik. Ez da, ordea, hain ezaguna, EKBren sorreran bertan hartu zuela parte bizia, koordinakundea

15. Dena dela, Feli Etxeberriak, Iñaki Pikabeak eta Beronika Azpillagak idatzitako “Txillardegiren omenez” artikulua, ikastolen lanari hark egindako ekarpena eskertuz ari da hasieran (*Bat Soziolinguistika aldizkaria* 71, 2009, 135. or. eta ond.).

definitzeko eta antolatzeko hasierako bilera luze eta ugari haietan (1982-1983). Eta gerora koordinakundearen eguneroko gorabeheretan sartua ibili ez bazen ere, oso hurbildik eta begi bizkor eta kritikoz jarraitu zuen horren ibilbidea. Soziolinguistikako aldizkaria argitaratzea erabakita, berez zegoen eskatu zion EKBk horren zuzendaritza: Txillardegiri. Hasieratik bertatik zeukan berak argi, zein zen aldizkari berriaren helburua, lehen zerbakiaren aurkezpenean azaldu zuenez:

“Gure nazio-hizkuntza berriro Euskal Herriaren mintzabide eta oinarri bihurtuko bada, beraz, bi gauza lortu behar ditugu; eta lorpen horretan laguntzekotan sortu da eskuetan duzun aldizkari hau. Bata, hizkuntzaren alorreko fenomenoak ahalik eta ongienik ezagutzea. Lehendabizi jakin egin behar da, egia ezagutu behar da al bait zehazkiarik; beste herrietako saioak, arrakastak eta porrotak aztertu behar dira. Bestea, berriz, hizkuntz pizkundean herria bera interesatu gabe, soluziorik ez dagoela sinetsi eta sinesterazi behar dugu” (10. or.).

Euskararen aldeko herri-ekimeneko talde eta erakundeen adibide batzuk agertu ditugu, non Txillardegiren presentzia, ekintza eta eragina oso adierazgarriak eta garrantzizkoak izan baitziren. Antzeko beste zenbaitek ere izango luke seguruenik haren eraginaz zer kontaturik.

Joxe Azurmendik duela hamahiru urte idatzi zuen: “Txillardegiren aportazio eskerga neurtzeko, oraindik ez da tenorea (...). Oraindik denbora asko ari beharko dugu haren gogoeta lana ikertzen, aztertzen...” (Azurmendi, J., 1999: 43). Orduetik hona, liburu, aldizkari monografia, artikulu, hitzaldi eta jardunaldi askotxok erabili du aztergai Txillardegi: gizona, ekintza eta obra. Haren “aportazioa”, hitz batez! Horietako hainbaten berri eman dugu idazlan honetan. Hala ere, oraindik “denbora asko ari beharko du”... Atzera begirako oroitzapen honek irekita uzten du, beraz, Txillardegiren aurrera begirako etorkizuna Euskal Herrian eta gizartean: oroigarri eta aztergarri.

PA